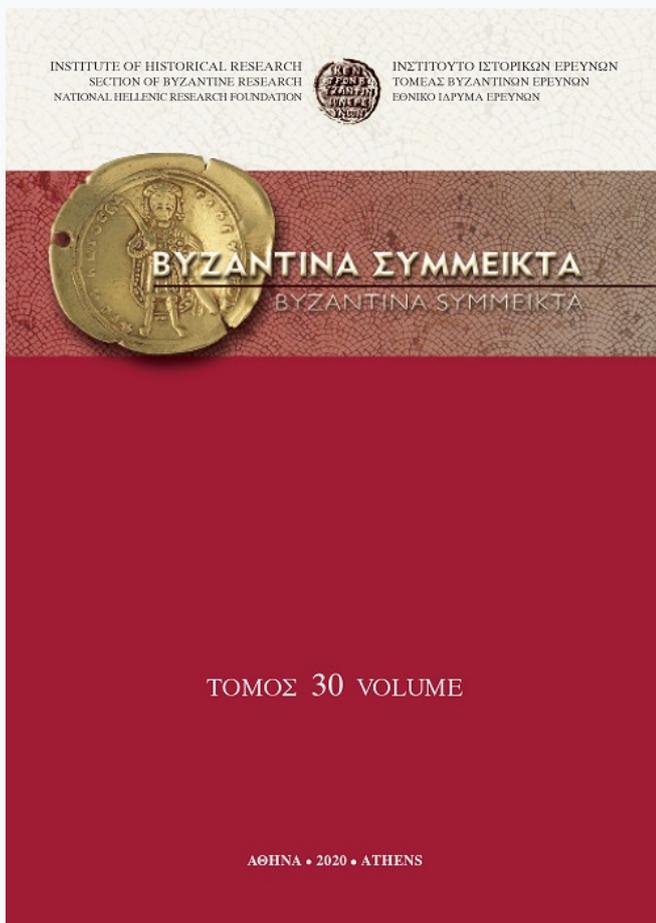

Byzantina Symmeikta

Vol 30

BYZANTINA SYMMEIKTA 30

Νησιά και κεντρική εξουσία κατά τα έτη 1081-1204. Μία παραδοσιακή σχέση σε κρίση;

Νικόλαος Λεωνίδα ΚΩΣΤΟΥΡΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.20533](https://doi.org/10.12681/byzsym.20533)

Copyright © 2020, Νικόλαος Λεωνίδα Κωστούρακης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΩΣΤΟΥΡΑΚΗΣ Ν. Λ. (2020). Νησιά και κεντρική εξουσία κατά τα έτη 1081-1204. Μία παραδοσιακή σχέση σε κρίση;. *Byzantina Symmeikta*, 30, 57-84. <https://doi.org/10.12681/byzsym.20533>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 30 VOLUME

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΚΩΣΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1081-1204.
ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΣΧΕΣΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ;

ΑΘΗΝΑ • 2020 • ATHENS

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Λ. ΚΩΣΤΟΥΡΑΚΗΣ

ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1081-1204.
ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΣΧΕΣΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ;*

Ένα από τα γνωρίσματα του βυζαντινού κράτους που έχουν αναδείξει δικαίως οι μελετητές του είναι ο συγκεντρωτισμός που κληρονόμησε από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στα απότοκα αυτής της αυστηρής κρατικής οργάνωσης εντοπίζεται συχνά η υπεροχή των Βυζαντινών έναντι των ομοθρήσκων τους Δυτικών, η οποία γενικά θεωρείται ότι κλονίζεται μεταξύ 11ου και 12ου αιώνα¹. Συμβαίνει την ίδια εποχή να εκδηλώνονται για πρώτη φορά στο Βυζάντιο αποσχιστικά κινήματα σε δύο διακριτές φάσεις, αφενός, κατά την κρίσιμη δεκαετία του 1090, και, αφετέρου, κατά την τελευταία 25ετία πριν την κατάλυση του βυζαντινού κράτους από τις δυνάμεις της Δ' Σταυροφορίας. Η πρώτη σχετίζεται με τη συγκυριακή αδυναμία της κεντρικής εξουσίας, ενώ για τη δεύτερη έχει προταθεί ότι συνιστά σύμπτωμα της αυξανόμενης επιρροής της φεουδαρχικής νοοτροπίας².

* Το παρόν άρθρο συνιστά επεξεργασμένη μορφή εργασίας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διεπιστημονικού Σεμιναρίου «Νίκος Οικονομίδης» (2017-2018) υπό την εποπτεία της καθηγήτριας Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη.

1. Ενδεικτικά βλ. J. HALDON, *Οι πόλεμοι του Βυζαντίου*, μετ. Ν. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, Αθήνα 2004, 237-238.

2. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: À propos de la 'Partitio Romaniae'*, στο: *XVè Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et co-rapports*, I, Athènes 1976, 3-28, εδώ 22 (= ανατύπωση στο: *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Aldershot 1992, n. XX). Γενικά για τον προτεινόμενο «εκφεουδαρχισμό» της αυτοκρατορίας επί Κομνηνών βλ. Α. Ρ. ΚΑΖΗΔΑΝ, *Κεντρομόλες και κεντροφύγες τάσεις στο βυζαντινό κόσμο (1081-1261)*. Η δομή της Βυζαντινής Κοινωνίας, μετ. Τ. Κ. ΛΟΥΓΓΗΣ, *Βυζαντιακά* 3 (1983), 91-110.

Σκοπός της μελέτης δεν είναι να αναλυθεί η λεγόμενη «αποτυχία του Κομνηνείου συστήματος»³, αλλά απλώς να ερμηνευθεί ο χαρακτήρας των αποσχιστικών κινήσεων που απαντούν κατά την εποχή αυτή στα νησιά της Κρήτης, της Κύπρου, της Εύβοιας και, ενδεχομένως, της Ρόδου και μερικών μικρότερων νησιών του Αιγαίου πελάγους⁴. Αυτό σημαίνει ότι οι αυτονομιστικές κινήσεις που εκδηλώνονται στην ηπειρωτική χώρα, των οποίων ο χαρακτήρας ενδέχεται να διαφέρει από εκείνον των νησιών, δεν διερευνώνται. Για την κατανόηση των νησιωτικών κοινωνιών σημαντική υπήρξε η συμβολή της Elisabeth Malamut⁵, η εξέταση της καινοτόμου πρότασης της οποίας για μία συστηματική προσπάθεια αυτονόμησης των νησιών την εποχή αυτή αποτελεί βασικό άξονα της παρούσας έρευνας. Για να διαπιστωθεί αν τα κινήματα είχαν αυτονομιστικό χαρακτήρα ή συνιστούσαν πολιτικές αποφάσεις των επικεφαλής τους⁶ εξετάζονται δύο θεμελιώδεις παράμετροι: α) η ταυτότητα των ηγετών, και β) η στάση του τοπικού πληθυσμού, όπου αυτή είναι διακριτή, έναντι τόσο των κεφαλών των κινήματων, όσο και της κρατικής εξουσίας, με επίκεντρο το μείζον ζήτημα της φορολογικής καταπίεσης. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια εξακρίβωσης της ύπαρξης ή μη αποσχιστικής/αυτονομιστικής δράσης σε προβληματικές περιπτώσεις, όπως αυτές της Κρήτης, των νησιών του κεντρικού Αιγαίου και της Ρόδου κατά τη δεύτερη περίοδο.

3. Για μία πρόσφατη ανασκόπηση του ζητήματος βλ. A. SIMPSON, *Perceptions and Interpretations of the Late Twelfth Century in Modern Historiography*, στο: *Byzantium 1180-1204: "the Sad Quarter of a Century?"* [IBE/EIE. Διεθνή Συμπόσια, 22], εκδ. A. SIMPSON, Athens 2015, 13-34.

4. Για την πιθανότητα αυτονομιστικών δράσεων στα Ιόνια νησιά βλ. D. TSUGARAKIS, *Defection and 'Separatism' in the Aegean in the 11th and 12th Centuries*, *Κρητικά Χρονικά* 27 (1987), 283-297, εδώ 290-292· E. VRANOUSI, *À propos des opérations des Normands dans la Mer Égée et à Chypre après la prise de Thessalonique (1185-1186)*, *Βυζαντινά* 8 (1976), 203-211, εδώ 209· E. MALAMUT, *Les îles de l'empire byzantin, VIIIe-XIIe siècles* [Byzantina Sorbonensia, 8], τ. I-II, εδώ II, Paris 1988, 526-527.

5. Βλ. E. MALAMUT, *Les îles de la mer Égée de la fin du XIe siècle à 1204*, *Byz.* 52 (1982), 310-350· Η ΙΔΙΑ, *Les îles*.

6. Τη θέση ότι οι κινήσεις αυτές ήταν αποσχιστικές και δεν εξέφραζαν επιθυμία των τοπικών πληθυσμών για αυτονόμηση έχει υποστηρίξει ο TSUGARAKIS, *Defection*.

Οι αποστασίες της Κρήτης και της Κύπρου (ca. 1091-1093)

Η έναρξη των στάσεων του Καρύκη⁷ και του Ραψομάτη στην Κρήτη και την Κύπρο, αντίστοιχα, τοποθετείται βάσει της μαρτυρίας του πατριάρχη Αντιοχείας Ιωάννη Οξιίτη⁸ στα τέλη του 1090 ή τις αρχές του 1091⁹, έχει προταθεί όμως και η εκδήλωσή τους μετά την ήττα του Τζαχά στα μέσα του 1092¹⁰. Η αποστασία των δύο σπουδαιότερων βυζαντινών νησιών φαίνεται ότι θορύβησε τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081-1118) και συνέτεινε, παράλληλα με την οξεία απειλή της δράσης του εμίρη της Σμύρνης Τζαχά, στην επανασύσταση ισχυρών ναυτικών δυνάμεων¹¹. Αυτές ετέθησαν για πρώτη φορά, στο ευρύτερο πνεύμα των διοικητικών μεταρρυθμίσεων του Αλεξίου, υπό τη διοίκηση ενός αξιωματούχου που έφερε τον τίτλο του *μεγάλου δουκός*¹². Τις απειλές αντιμετώπισε ο γυναικάδελφος του αυτοκράτορα Ιωάννης Δούκας¹³, ο οποίος σημείωσε σημαντικές επιτυχίες κατά του Τζαχά ανακαταλαμβάνοντας τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου

7. Βλ. Β. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Les personnages byzantins de l'Alexiade: Analyse prosopographique et synthèse* [Université de Louvain, Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e Série, 20], Louvain 1980, 160-161, n. 100.

8. P. GAUTIER, *Diatribes de Jean l'Oxite contre Alexis Ier Comnène*, *REB* 28 (1970), 5-55 (ο λόγος 19-55), εδῶ 35⁴.

9. P. GAUTIER, *Défection et soumission de la Crète sous Alexis Ier Comnène*, *REB* 35 (1977), 215-228, εδῶ 220· D. TSOUGARAKIS, *Byzantine Crete from the 5th Century to the Venetian Conquest* [Historical Monographs, 4], Athens 1988, 80· Δ. ΚΟΥΡΜΠΙΤΗΣ, Η στάση του Ραψομάτη στην Κύπρο επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (περ. 1091-1093), *Βυζαντιακά* 20 (2000) (= *Μνήμη Ι. Ε. Καραγιαννόπουλου*), 153-196, εδῶ 163.

10. A. G. C. SAVVIDES, Can we refer to a concerted action among Rapsomates, Caryces and the emir Tzachas between a.d. 1091 and 1093?, *Byz.* 70 (2000) (= *Volume offert au professeur Justin Mossay*), 122-134, εδῶ 123· Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990, 155· J. HERRIN, Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos (1180-1205), *DOP* 29 (1975), 253-284, εδῶ 276· C. GALATARIOΤΟΥ, *The Making of a Saint. The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1991, 198.

11. H. AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles* [Bibliothèque byzantine, Études 5], Paris 1966, 185· HERRIN, Realities, 276.

12. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς, Annae Comnenae Alexias*, 1: Prolegomena et textus [CFHB 40, 1/2], εκδ. D. R. REINSCH - A. KAMBYLIS, Berlin 2001, 259³³⁻³⁶· AHRWEILER, *Mer*, 186.

13. Για τον Ιωάννη Δούκα και τις επιχειρήσεις κατά του Τζαχά βλ. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 145-150, n. 89.

κατά το α΄μισό του 1092. Ακολούθως, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά σύντομα αναχώρησε με σκοπό την καταστολή των δύο νησιωτικών στάσεων¹⁴.

Η βυζαντινή κυριαρχία αποκαταστάθηκε στην Κρήτη κατά το β΄μισό του 1092 με εύκολο τρόπο, καθώς ο στασιαστής δολοφονήθηκε πριν την άφιξη του *μεγάλου δουκός*¹⁵. Οι πηγές, όμως, παραδίδουν διαφορετικές εκδοχές ως προς τις λεπτομέρειες, καθώς, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, ο Καρύκης δολοφονήθηκε από τους *Κρήτες*, όταν αυτοί έμαθαν ότι ο στόλος βρισκόταν στην *Κάρπαθο*¹⁶. Αντιθέτως, στον *Βίο Μελετίου* αναφέρεται ότι ο στασιαστής φονεύθηκε κατά τη διάρκεια ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων, τις οποίες εκκίνησε ο *μέγας δούξ* ευρισκόμενος στην Εύβοια μετά από σχετική παραίνεση του Αγίου¹⁷. Το πιθανότερο είναι ότι ο στόλος όντως στάθμευσε στην Εύβοια και πως η δολοφονία του Καρύκη συνέβη όπως περιγράφεται στην *Άλεξιάδα*, η μεγαλοποίηση, δηλαδή, του ρόλου του Αγίου συνιστά επινόηση του βιογράφου¹⁸.

Ως προς την ταυτότητα του στασιαστή, μπορεί να λεχθεί με ασφάλεια ότι δεν επρόκειτο για επιφανές πρόσωπο¹⁹, καθώς μαρτυρείται μόλις άλλος ένας Καρύκης, ονόματι Νικήτας. Αυτός ήταν *δούξ Βουλγαρίας* ή *Βελιγραδίου* κατά την Α΄ Σταυροφορία και συνεπώς δεν μπορεί να

14. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 259⁴⁰-262³⁵.

15. TSOUGARAKIS, *Crete*, 79· GAUTIER, *Défection*, 225· Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία βυζαντινού Κράτους (1081-1204)*, τ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1999, 62. Αντιθέτως, ο P. FRANKOPAN, *Challenges to Imperial Authority in Byzantium: Revolts on Crete and Cyprus at the End of the 11th C.*, *Byz.* 74 (2004) (= *Volume offert au professeur Jean Balty*), 382-402, εδώ 387, τοποθετεί την καταστολή των δύο στάσεων μετά το 1094.

16. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 262³⁵⁻³⁸. *Καταλαβόντα δὲ τὸν Δούκαν τὴν Κάρπαθον οἱ Κρήτες μεμαθηκότες, ἐπεὶ οὐ πόρρω ταύτην εἶναι ἐγίνωσκον, ἐπιθέμενοι τῷ Καρύκῃ δεινὸν τὸν φόνον κατ' αὐτοῦ ἀπειργάσαντο καὶ οὕτω τὴν Κρήτην τῷ μεγάλῳ δουκὶ παραδεδώκασι.*

17. Νικόλαος Μεθώνης, *Βίος Μελετίου του Νέου. Οι βίοι του Αγίου Μελετίου του Νέου*, εκδ. Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ, Αθήνα 2018, 112¹-114²⁸. Βλ. και Νικόλαος Μεθώνης, *Βίος Μελετίου του Νέου*, εκδ. V. VASIL'EVSKYII, *Pravoslavnyj Palestinskij sbornik* 17 (1886), 1-39, εδώ 28⁷⁻³⁴.

18. GAUTIER, *Défection*, 224· ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, *Η στάση του Ραφομάτη*, 161, 182.

19. Η ανάθεση της διοίκησης των νησιών σε μέλη οικογενειών που δεν ανήκαν στην άρχουσα τάξη ήταν συνήθης πρακτική μέχρι τα τέλη του 11ου αιώνα. Βλ. MALAMUT, *Les îles* II, 519.

ταυτιστεί με τον στασιαστή²⁰. Μολονότι έχει υποστηριχθεί ότι το αξίωμα του ήταν φορολογικής φύσεως²¹, το πιθανότερο είναι ότι ασκούσε τη στρατιωτική και οικονομική διοίκηση ως δούξ²², καθώς το αξίωμα απαντά στην Κρήτη ήδη από το 1088/1089²³.

Μεγάλες αποκλίσεις εντοπίζονται μεταξύ των συγχρόνων ιστορικών ως προς τα αίτια και τον χαρακτήρα της στάσης. Σύμφωνα με μία ομάδα μελετητών, η φορολογική καταπίεση και η αίσθηση ανασφάλειας αποτέλεσαν τη θρυαλλίδα που πυροδότησε την λανθάνουσα επιθυμία για αυτονομία από την Κωνσταντινούπολη, εγγχείρημα το οποίο κατέστη δυνατό λόγω της δεινής θέσης στην οποία είχε βρεθεί ο βυζαντινός αυτοκράτορας στις αρχές της δεκαετίας του 1090²⁴. Αντιθέτως, μία άλλη μερίδα θεωρεί ότι το κίνημα του Καρύκη δεν εξέφραζε μία συλλογική επιθυμία των Κρητών για αυτονομία λόγω της επαχθούς φορολογίας, αλλά τις προσωπικές φιλοδοξίες του στασιαστή, ο οποίος δεν κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του τον τοπικό πληθυσμό²⁵.

Η απόδοση κομβικού ρόλου στη φορολογική καταπίεση στηρίζεται, αφενός, στη διαπίστωση ότι τη συγκεκριμένη εποχή η επιβάρυνση ήταν μεγαλύτερη λόγω των πολέμων κατά των Πετσενέγκων και του Τζαχά²⁶ και, αφετέρου, στην υπόθεση ότι ο Καρύκης ήταν αξιωματούχος του φίσκου²⁷. Η απουσία, ωστόσο, συγκεκριμένης αναφοράς σε δυσανεξία των Κρητών λόγω υπερφορολόγησης, καθώς και το γεγονός ότι ο Καρύκης ήταν δούξ του νησιού²⁸, φαίνεται ότι εμποδίζουν την αποδοχή

20. GAUTIER, *Défection*, 222. Ο FRANKOPAN, *Authority*, 392, εκτιμά ότι δεν υπάρχει συγγένεια μεταξύ τους. Βλ. και J.-Cl. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)* [Byzantina Sorbonensia, 9], Paris 1990, 409.

21. CHEYNET, *Pouvoir*, 410.

22. H. AHRWEILER, *L'administration militaire de la Crète Byzantine*, *Byz.* 31 (1961), 217-228, εδώ 226. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Κρήτης*, 155.

23. TSOUGARAKIS, *Crete*, 78, 185.

24. MALAMUT, *Les îles* II, 526. AHRWEILER, *Crète*, 185. ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, *Η στάση του Ραφιομάτη, 178-180*. FRANKOPAN, *Authority*, 384, 387. HERRIN, *Realities*, 276.

25. GAUTIER, *Défection*, 225. TSOUGARAKIS, *Crete*, 79. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, 63-64. SAVVIDES, *Action*, 127-128.

26. Η δράση του εμίρη πιθανότατα μείωσε τη φοροδοτική ικανότητα των νησιών. Βλ. FRANKOPAN, *Authority*, 385.

27. Βλ. σημ. 21.

28. TSOUGARAKIS, *Defection*, 285.

της παραπάνω ερμηνείας. Ταυτόχρονα, αμφίβολος είναι ο τονισμός του αισθήματος ανασφάλειας προ της απειλής του Τζαχά²⁹, εφόσον το νησί δεν διέθετε δυνάμεις ικανές να εγγυηθούν την ασφάλειά του, το ανορθολογικό, δηλαδή, μίας τέτοιας επιλογής την καθιστά λιγότερο πιθανή. Η πρόταση για συσπείρωση μέρους του τοπικού πληθυσμού γύρω από τον Καρύκη εδράζεται στη χρήση του πληθυντικού *Κρήτες* σε ποίημα του Αλεξίου Α³⁰ και στη δολοφονία του Καρύκη μόλις μαθεύτηκε ότι ο αυτοκρατορικός στόλος πλησίαζε, και όχι νωρίτερα³¹. Ο πληθυντικός, ωστόσο, φαίνεται πως έχει ποιητικό και όχι ιστορικό χαρακτήρα, ενώ η μοναδική εμπλοκή των Κρητών ως συλλογικού υποκειμένου προκάλεσε τη λήξη της στασιαστικής κίνησης του Καρύκη³².

Για την τεκμηρίωση της αποστροφής των νησιών, επομένως και της Κρήτης, προς τη Βασιλεύουσα έχει χρησιμοποιηθεί η εύκολη κατάληψη των νήσων του ανατολικού Αιγαίου από τον Τζαχά³³. Η υπόθεση, όμως, αυτή δεν θα πρέπει να προτιμηθεί, καθώς καμία πηγή δεν μαρτυρεί συνεργασία των νησιωτών με τον εμίρη³⁴, ενώ απαντούν και περιπτώσεις αξιολογής αντίστασης³⁵. Φαίνεται δηλαδή ότι αποδίδεται υπερβολική σημασία στη στάση των τοπικών πληθυσμών, οι οποίοι, ακόμα και αν ήταν σε θέση να καθορίσουν την τύχη τους, θα ήταν παράλογο να στηρίζαν έναν πειρατή που λυμαινόταν τα νησιά τους³⁶. Εξ αυτών προκύπτει ότι ο Καρύκης χρησιμοποίησε το αξίωμά του για να επιβάλει πραξικοπηματικά την απόσχιση της επαρχίας του από την κεντρική εξουσία, τη στιγμή ακριβώς που αυτή έδειχνε να καταρρέει. Έτσι, μόλις οι Κρήτες διαπίστωσαν ότι η αποκατάσταση της τάξης ήταν προ των πυλών πήραν την κατάσταση στα χέρια τους δολοφονώντας, με τρόπο

29. FRANKOPAN, Authority, 383· MALAMUT, Mer Égée, 347· CHEYNET, Pouvoir, 410.

30. P. MAAS (εκδ.), Die Musen des Kaisers Alexios I, BZ 22 (1913), 348-369, εδὴ 357²⁹⁴
²⁹⁵: καὶ Κρήτες ἀντάρακτες ἐν τυραννίδι, καὶ Κύπριοι φεύγοντες ἠγείσθαι νόμους.

31. ΚΟΥΡΜΠΕΤΗΣ, Η στάση του Ραψομάτη, 180· FRANKOPAN, Authority, 387.

32. TSUGARAKIS, Defection, 285-286. Δεν είναι σαφές αν με τον όρο *Κρήτες* η Άννα Κομνηνή εννοεί τον τοπικό πληθυσμό, τους άρχοντες ή τη φρουρά. Βλ. και ΚΑΡΑΓΙΑΝ-ΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, 63.

33. MALAMUT, Mer Égée, 346-347· Η ΙΔΙΑ, *Les îles I*, 91-92.

34. TSUGARAKIS, Defection, 288.

35. MALAMUT, *Les îles I*, 94· TSUGARAKIS, Defection, 287.

36. TSUGARAKIS, Defection, 289.

που υποδεικνύει μίσος³⁷, έναν εχθρό της Κωνσταντινούπολης. Σχετικά με τις φιλοδοξίες του Καρύκη η πλειοψηφία των ερευνητών συμφωνεί ότι αυτός δεν απέβλεπε στον βυζαντινό θρόνο³⁸, ενώ η θεώρηση της στάσης ως έκφρασης της επιθυμίας της τοπικής φρουράς για ανέλιξη δεν βρίσκει τεκμηρίωση στις πηγές³⁹.

Αναζητώντας τις ομολογουμένως ασαφείς, λόγω της φειδούς των πηγών, αιτίες των αποστασιών δύο μελετητές υποστήριξαν με διαφορετικό τρόπο την εμπλοκή σε αυτές του Νικηφόρου Διογένη, γιου του Ρωμανού Δ' (1068-1071). Σύμφωνα με την Ahrweiler, δηλαδή, ο Καρύκης διαδέχθηκε τον Νικηφόρο Διογένη στη διοίκηση της Κρήτης και η αποστασία του συνιστούσε συνέχεια στασιαστικών ενεργειών του Διογένη⁴⁰. Παράλληλα, έχει προταθεί ότι ο Καρύκης δεν διαδέχθηκε απλώς τον Διογένη, αλλά διορίστηκε από αυτόν, καθώς ο Αλέξιος Α' είχε εκχωρήσει στον ευνοούμενό του το νησί ως «*arrapage*»⁴¹. Οι παραπάνω θεωρίες προϋποθέτουν τη χρονολόγηση της διοίκησης του Νικηφόρου πριν από εκείνη του Καρύκη, αλλά αυτή, ωστόσο, θα πρέπει να τοποθετηθεί περί το 1092-1094, εφόσον ο Μιχαήλ Καραντηνός υπηρέτησε πριν από τον Καρύκη⁴². Η φράση της Άννας Κομνηνής *εις ένδιαίτημα ἴδιον*⁴³ σχετικά με την ανάθεση της διοίκησης της Κρήτης στον Νικηφόρο Διογένη έχει επιτρέψει την υπόθεση ότι ο Αλέξιος εκχώρησε το νησί ως «*arrapage*», το πιθανότερο, όμως, είναι ότι στον Διογένη παραχωρήθηκαν απλώς οι πρόσοδοι των βασιλικών κτημάτων⁴⁴.

37. Βλ. σημ. 16.

38. MALAMUT, *Mer Égée*, 347· TSOUGARAKIS, *Defection*, 286. Ο ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραφομάτη, 180-181, 184 θεωρεί πιθανόν οι στάσεις των Καρύκη και Ραφομάτη να απέβλεπαν στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων του θεωρούμενου ως διαδόχου Κωνσταντίνου Δούκα.

39. ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραφομάτη, 195.

40. AHRWEILER, *Crète*, 224-226.

41. CHEYNET, *Pouvoir*, 365-366.

42. TSOUGARAKIS, *Crete*, 77-78, 183-185. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραφομάτη, 182, με το επιχείρημα ότι σε μία τέτοια περίπτωση ο Καρύκης θα είχε στασιάσει τρία χρόνια πριν τον κύριό του. Πρβλ. AHRWEILER, *Mer*, 161, 225· HERRIN, *Realities*, 277, οι οποίες υποστηρίζουν ότι ο Μιχαήλ Καραντηνός διορίστηκε δούξ από τον Ιωάννη Δούκα.

43. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, 271²⁴⁻²⁵.

44. ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραφομάτη, 173.

Πιο ρηξικέλευθη είναι η προτεινόμενη από τον Frankopan ταύτιση του Νικηφόρου Διογένη⁴⁵ με τον Ραψομάτη. Σύμφωνα με τον ιστορικό, το όνομα Ραψομάτης δεν είναι παρά ένα ψευδώνυμο⁴⁶ που επινόησε η Άννα Κομνηνή με σκοπό να αποκρύψει την άστοχη επιείκεια του πατέρα της προς τον Νικηφόρο, ο οποίος, μετά τη στάση του στην Κύπρο, συνωμότησε εκ νέου κατά του ευεργέτη του. Μετά τη δεύτερη συνωμοσία, ο αυτοκράτορας τον τύφλωσε, πράξη από την οποία η Άννα εμπνεύστηκε το ψευδώνυμο⁴⁷. Την αποδοχή, όμως, της ταύτισης δυσκολεύουν τέσσερις διαπιστώσεις: α) η μετατόπιση της αρχής του Νικηφόρου Διογένη από την Κρήτη στην Κύπρο στηρίζεται αποκλειστικά στις συχνά ελλιπείς γεωγραφικές γνώσεις της Άννας Κομνηνής, β) η ύπαρξη και άλλων προσώπων με το επίθετο Ραψομάτης αποδυναμώνει το ενδεχόμενο να επρόκειτο για ψευδώνυμο⁴⁸, γ) η μεταγωγή του Ραψομάτη στην πρωτεύουσα δεν υποδεικνύει βασιλική καταγωγή, καθώς το ίδιο είχε συμβεί και στην περίπτωση του Θεοφίλου Ερωτικού 50 χρόνια νωρίτερα⁴⁹, και δ) η πρόταση ότι ο Νικηφόρος διορίστηκε διοικητής της Κύπρου στα μέσα της δεκαετίας του 1080 δεν συμφωνεί με την πληροφορία της Άλεξιάδος ότι το 1087 ο αυτοκράτορας έσωσε τον Νικηφόρο κατά τη διάρκεια μίας μάχης με τους Πετσενέγκους⁵⁰.

Στην κατανόηση του χαρακτήρα της αποστασίας της Κύπρου υπό τον Ραψομάτη θα συμβάλει μία σύντομη αναφορά στην αντίστοιχη κίνηση του στρατηγού του νησιού Θεοφίλου Ερωτικού το 1042, η οποία συνιστά την πρώτη απόπειρα αυτονομίησης επαρχίας στη βυζαντινή ιστορία⁵¹. Συγκεκριμένα, ο Θεόφιλος, μετά την ανατροπή του Μιχαήλ Ε΄

45. Βλ. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 233-237, n. 146.

46. Βλ. R. BEATON, *Byzantine Historiography and Modern Greek Oral Poetry: the Case of Rapsomatis*, *BMGS* 10 (1986), 41-50.

47. FRANKOPAN, *Authority*, 394-399.

48. CHEYNET, *Pouvoir*, n. 126, 98 σμμ. 2.

49. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριῶν, Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, εκδ. H. THURN [CFHB 5], Berlin 1973, 429¹⁵⁻¹⁷.

50. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 214³³⁻³⁷.

51. Σκυλίτζης, *Σύνοψις*, 429¹⁻¹⁷. CHEYNET, *Pouvoir*, 410· Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ, Ο πολιτικός ρόλος του λαού των επαρχιών στο Βυζάντιο (7ος-11ος αι.), *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη Νίκου Σβορώνου (30-31 Μαρτίου 1990)*, Αθήνα 1993, 187-199, εδώ 192· GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 41.

(1041-1042), επεδίωξε να εκμεταλλευθεί την πολιτική αστάθεια για να εδραιωθεί ως αυτόνομος ηγεμόνας της Κύπρου. Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής απέσπασε τη λαϊκή υποστήριξη στρέφοντας τον τοπικό πληθυσμό κατά του *κριτή* της νήσου, ο οποίος και δολοφονήθηκε. Η προθυμία μέρους των Κυπρίων να συνεργαστεί με έναν ηγέτη που υποσχόταν ανακούφιση από τα φορολογικά βάρη και αυτονόμηση είναι ενδεικτική δυσαρέσκειας στο νησί για υπερφορολόγηση τον 11ο αιώνα. Η στάση, όμως, κατεστάλη εύκολα, καθώς ο Θεόφιλος συνελήφθη και οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί δεν του επιβλήθηκε σωματική ποινή, αλλά απλώς εξευτελισμός στον Ιππόδρομο, δείγμα της έλλειψης φόβου του Κωνσταντίνου Θ' (1042-1055) για την κίνηση αυτή.

Δύο πρώτα ερωτήματα σχετικά με την αποστασία του Ραψομάτη αφορούν τον χρόνο εκδήλωσης και καταστολής της, καθώς και το αξίωμα του στασιαστή. Αν και έχει υποστηριχθεί ότι αυτή εξερχόγη λίγο μετά την αντίστοιχη κίνηση στην Κρήτη, ίσως τον Μάρτιο του 1091⁵², η έναρξη των δύο κινήματων θα πρέπει να θεωρείται ταυτόχρονη ή σχεδόν ταυτόχρονη⁵³. Μετά την καταστολή της στάσης του Καρύκη και τη στρατιωτική ενίσχυση του νησιού, στο β' μισό του 1092, ο Ιωάννης Δούκας κινήθηκε προς την Κύπρο⁵⁴, όπου, μετά από σύντομη εκστρατεία, συνέλαβε τον Ραψομάτη. Συνεπώς, η λήξη της αποστασίας θα πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη του 1092 ή και τις αρχές του 1093⁵⁵. Αναφορικά με το αξίωμα του εξεγεμένου, έχει παρατηρηθεί ότι αυτό δεν θα μπορούσε να είναι στρατιωτικό⁵⁶ λόγω της πλήρους απειρίας του, όπως αυτή περιγράφεται στην *Άλεξιάδα*⁵⁷. Οι προτάσεις, δηλαδή, ότι επρόκειτο για τον *δούκα* του νησιού⁵⁸ ή τον επικεφαλής των Αθανάτων δεν θα

52. SAVVIDES, *Action*, 126-127· ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΣΔΡΑΧΑ, *Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Α')*, στο: *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Γ': *Βυζαντινή Κύπρος*, εκδ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Λευκωσία 2005, 293-347, εδώ 307.

53. TSOUGARAKIS, *Defection* 284.

54. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 262³⁸⁻⁴¹.

55. GAUTIER, *Défection*, 226· CHEYNET, *Pouvoir*, 97· AHRWEILER, *Mer*, 186· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, 64.

56. CHEYNET, *Pouvoir*, 410.

57. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 262^{44-45, 49-56}.

58. Στ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Το αξίωμα του στασιαστή Ραψομάτη στην Κύπρο (περίπου 1091-1092)*, *Βυζαντινός Δόμος* 19-21 (2011-2013) (= *Τιμητικός τόμος αφιερωμένος στην*

έπρεπε να προτιμηθούν⁵⁹. Έτσι, φαίνεται πιθανόν, όχι όμως βέβαιο, ότι ο Ραψομάτης ήταν *κριτής/κουράτωρ* του νησιού, ο υπεύθυνος δηλαδή για τη φορολόγηση⁶⁰.

Μετά την αιφνιδιαστική κατάληψη της Κερύνειας από τον *μεγάλο δούκα*, ο Ραψομάτης απέφυγε την κατά μέτωπο σύγκρουση λόγω της απειρίας ή του φόβου του. Ο δισταγμός αυτός, παρά την επαρκή προπαρασκευή των Κυπρίων⁶¹, επέτρεψε σε ορισμένους στρατιώτες να αυτομολήσουν στον Μανουήλ Βουτουμίτη⁶², επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων⁶³. Ακολούθως, ο στασιαστής αποφάσισε να συμπλακεί με το αυτοκρατορικό στράτευμα και 100 ακόμα στρατιώτες του αυτομόλησαν, εξέλιξη που τον έκανε να χάσει κάθε ελπίδα και να επιδιώξει ατυχώς τη φυγή στη Συρία, καθώς λίγο αργότερα συνελήφθη από τον Βουτουμίτη⁶⁴. Στη συνέχεια, ο Αλέξιος αποβλέποντας στην αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στο νησί διόρισε ως *κριτή και έξισωτή* τον Καλλιπάριο, άνδρα γνωστό για την ακεραιότητά του, και ως *στρατοπεδάρχη* τον Ευμάθιο Φιλοκάλη. Τέλος, οι βυζαντινές δυνάμεις κατά την επιστροφή τους μετέφεραν στην πρωτεύουσα τον Ραψομάτη μαζί με το σώμα των Αθανάτων, τον σημαντικότερο υποστηρικτή της αποστασίας του⁶⁵.

Ομότιμη Καθηγήτρια Βασιλική Νεράντζη-Βαριμάζη), 551-559, εδώ 553-554 C. P. KYRRIS, *History of Cyprus*, Nicosia ²1996, 209.

59. ΑΣΔΡΑΧΑ, Κύπρος Α', 310.

60. CHEYNET, *Rouvoir*, n. 126, 97, σημ. 1. Ο ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραψομάτη, 192, υποστηρίζει ότι ο Ραψομάτης ήταν *κριτής* με καθήκοντα στρατοπεδάρχη.

61. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 262⁴¹⁻⁵²: *Ὁ δὲ ἀνεβάλλετο τῶς τὴν μάχην οὐχ ὅπως εἰς συμβολὴν πολέμου παρασκευασθῆσόμενος ὡς δῆθεν ἀνετοίμως ἔχων (παρεσκευάστο γὰρ εὖ μάλα καί, εἴπερ ἐβούλετο, συνεκρότησεν ἂν αὐτίκα τὸν πόλεμον), ἀλλ' ὡς ἂν μηδὲ συμπλακῆναι βουλόμενος.* Η παρατήρηση της Άννας Κομνηνής επιτρέπει την υπόθεση ότι μεταξύ των παραγόντων που συνέτειναν στην αυτονομία του νησιού, σε αντίθεση με την Κρήτη, συγκαταλεγόταν και η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του Τζαχά.

62. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 181-185, n. 118.

63. Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, 262⁵²⁻⁶¹.

64. *Άλεξιάς*, 262⁶¹-263⁷⁷.

65. *Άλεξιάς*, 263⁷⁷⁻⁹¹: *Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀποδεξάμενος αὐτῶν τὸν ἀγῶνα δεῖν ἔγνω τὰ κατὰ τὴν Κύπρον ἀσφαλίσασθαι. Κριτὴν μὲν οὖν τηρικῶτα καὶ ἔξισωτὴν τὸν Καλλιπάριον προὐβάλλετο ἀνὴρ δὲ οὗτος οὐ τῶν ἐπισήμων, μαρτυρίαν δὲ πολλὴν δικαιοπραγίας τε καὶ ἀφιλοχρηματίας καὶ ταπεινοφροσύνης συνεπαγόμενος. Ἐπει δὲ καὶ τινος ἢ νήσος ἐδεῖτο τοῦ ταύτην φρουρήσοντος, τὸν Φιλοκάλην Εὐμάθιον τὴν ταύτης*

Η σαφώς εκτενέστερη περιγραφή του περιστατικού από την Άννα Κομνηνή υποδεικνύει τη μεγαλύτερη σπουδαιότητά του σε σχέση με την αποστασία της Κρήτης. Οι τοπικές δυνάμεις δεν πρόδωσαν τον ηγέτη της αυτονομιστικής κίνησης, καθώς ένα μέρος τους έμεινε πιστό σε αυτόν μέχρι τέλους. Βέβαια, οι δύο αποστασίες στρατιωτών δείχνουν ότι δεν υπήρξε ομόθυμη επιθυμία του τοπικού πληθυσμού για διάρρηξη των δεσμών με την Κωνσταντινούπολη⁶⁶. Αυτές οι δυνάμεις ίσως αναγκάστηκαν να προσχωρήσουν στην κίνηση του Ραψομάτη και τον εγκατέλειψαν μόλις αυτό κατέστη δυνατό. Για την ερμηνεία της στάσης χρειάζεται να τονιστεί ότι το μεγαλύτερο στήριγμα του Ραψομάτη δεν εντοπίζεται στον τοπικό πληθυσμό, αλλά σε ένα σώμα μικρασιατών στρατιωτών, τους Αθανάτους, το οποίο πιθανότατα εχθρευόταν τον Αλέξιο λόγω της πρότερης αφοσίωσής του στον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη (1078-1081)⁶⁷. Συνεπώς, η δράση της συγκεκριμένης δύναμης δεν εγγράφεται στο πλαίσιο της αναζήτησης αυτονομίας των Κυπρίων, αλλά σε αυτό της κωνσταντινουπολίτικης πολιτικής. Για την εκδήλωση, όμως, της στάσης φαίνεται ότι υπήρχε ένα υπόβαθρο τοπικής δυσαρέσκειας σχετικά με τη φορολόγηση και τη διοίκηση⁶⁸, καθώς κατά την προσπάθεια του *τὰ κατὰ τὴν Κύπρον ἀσφαλίσασθαι* ο αυτοκράτορας δεν αρκέστηκε στη στρατιωτική εξασφάλιση του νησιού, όπως στην Κρήτη, αλλά προχώρησε και στον διορισμό ενός εγνωσμένα αποτελεσματικού οικονομικού αξιωματούχου, με σκοπό να μην επαναληφθούν φαινόμενα που θα προκαλούσαν εκ νέου λαϊκή δυσαρέσκεια προς την κεντρική εξουσία⁶⁹.

Το τελευταίο ερώτημα σχετικά με τις δύο αποστασίες αφορά την πιθανή σύμπραξη μεταξύ των δύο στασιαστών, ή και με τον εμίρη Τζαχά. Σύγχρονοι μελετητές θεωρούν δεδομένη λόγω της χρονικής σύμπτωσης,

ἀναθέμενος φρουρὰν στρατοπεδάρχῃν προχειρίσατο ναῦς πολεμικὰς δεδωκὼς αὐτῷ καὶ ἰππότητας ἐφ' ἧ τὰ κατὰ τὴν Κύπρον διὰ τε θαλάττης καὶ ἡπείρου ἀσφαλίζεσθαι. Ὁ μὲντοι Βουτουμίτης ἀναλαβόμενος τὸν Ῥαψομάτην καὶ τοὺς συναποστατήσαντας αὐτῷ Ἀθανάτους ἐπάνεισι πρὸς τὸν Δούκαν, καὶ οὕτως εἴσεισι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν.

66. ΑΣΔΡΑΧΑ, Κύπρος Α΄, 311.

67. CHEYNET, *Pouvoir*, 367· ΚΟΥΡΜΠΕΤΗΣ, Η στάση του Ραψομάτη, 176.

68. SAVVIDES, *Action*, 127-128· MALAMUT, *Les îles I*, 93· ΑΣΔΡΑΧΑ, Κύπρος Α΄, 310· KYRRIS, *Cyprus*, 209· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, 64.

69. CHEYNET, *Pouvoir*, 411.

τη συνεννόηση μεταξύ των δύο αποστατών⁷⁰, και ορισμένοι προχωρούν στην υπόθεση ότι εκείνοι συνεργάστηκαν με τον εμίρη Τζαχά⁷¹ στο πλαίσιο ενός κοινού αγώνα κατά του βυζαντινού κράτους. Οι θεωρήσεις αυτές, όσο και αν φαίνεται πως συμπληρώνουν την ελλιπή εικόνα που σκιαγραφούν οι πηγές για τις στάσεις, δεν συμβάλουν στην κατανόηση του ιστορικού περιεχομένου τους, καθώς δεν εδράζονται σε γραπτή ή άλλη μαρτυρία, αλλά συνιστούν απλώς νεότερες ερμηνείες⁷². Μολαταύτα, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η συνεργασία μεταξύ των δύο αποστατών, αν και αναπόδεικτη, φαίνεται σαφώς πιθανότερη από τη σύμπραξή τους με έναν Τούρκο πειρατή που λυμαινόταν το Αιγαίο έχοντας επεκτατικές βλέψεις στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο.

Αυτονομίες νησιών κατά τα έτη 1183/1184–1204

Η πρώτη επιτυχής αυτονομία⁷³ βυζαντινής επαρχίας, κατά την κρίση του τελευταίου τέταρτου του αιώνα πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, έλαβε χώρα στην Κύπρο το 1183/1184 υπό τον Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό (1183/1184-1191)⁷⁴. Της επιβολής της

70. Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, *Μεσαιωνική ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Θεσσαλονίκη 1995, 66· ΚΟΥΡΜΠΙΕΤΗΣ, Η στάση του Ραφιομάτη, 180-181.

71. ΓΑΛΑΤΑΡΙΟΤΟΥ, *Neophytos*, 41· HERRIN, *Realities*, 276· ΚΥΡΡΙΣ, *Cyprus*, 209.

72. ΣΑΥΙΔΕΣ, *Action*, 122· ΦΡΑΝΚΟΠΑΝ, *Authority*, 384· ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ιστορία της Κορήτης*, 155-156.

73. Επί Ανδρονίκου Α΄ εκδηλώθηκαν αποτυχημένες απόπειρες σε τρεις μικρασιατικές πόλεις. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, *Διήγησις Χρονική, Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11], τ. Ι, εκδ. J.-L. VAN DIETEN, Berlin - New York 1975, 280⁴²-281⁶⁵. Βλ. και Κ. Α. ΜΠΟΥΡΑΡΑ, Το έγκλημα καθοσίωσης στην εποχή των Κομνηνών (1081-1185), στο: *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, εκδ. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, τ. Α΄, Ρέθυμνο 1986, 210-229, εδώ 221-222.

74. Ο Ισαάκιος καταγόταν από την πλευρά της μητέρας του από τους Κομνηνούς, καθώς εκείνη ήταν κόρη του *σεβαστοκράτορος* Ισαακίου, αδελφού του Μανουήλ Α΄, και από την πλευρά του πατέρα του πιθανότατα από τους Δούκες. Βλ. D. I. POLEMIS, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 132· Α. ΑΣΑΡΑΧΑ, Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Β΄), στο: *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Γ΄: *Βυζαντινή Κύπρος*, εκδ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ, Λευκωσία 2005, 349-412, εδώ 385. Το βιβλίο του Α.Γ.Κ. ΣΑΒΒΙΑΗ, *On Isaac Ducas Comnenus' Cypriot "separatist" state (A.D. 1184/85-1191), the last of the Cypriot revolts against Byzantium*, Athens 2019, κυκλοφόρησε αφού είχε ολοκληρωθεί η σελιδοποίηση του παρόντος άρθρου.

εξουσίας του σφετεριστή προηγήθηκε μία σειρά γεγονότων, τα οποία θα παρατεθούν συνοπτικά. Ο Ισαάκιος περί το 1175 διορίστηκε *δούξ Κιλικίας* και από τη θέση αυτή ενεπλάκη σε πόλεμο με τους Αρμένιους⁷⁵, ο ηγεμόνας των οποίων τον συνέλαβε λίγο πριν το 1180. Περίπου δύο χρόνια αργότερα, όταν ο Ρουπέν Γ΄ αιχμαλωτίστηκε από τον Βοημούνδο Γ΄ της Αντιοχείας, ο Αρμένιος ηγεμόνας έδωσε σε αντάλλαγμα για τη δική του ελευθερία τον Ισαάκιο, από τον οποίο ο Βοημούνδος ανέμενε ότι θα αποκόμιζε αξιόλογο κέρδος. Οι προσδοκίες του τελευταίου δικαιώθηκαν, καθώς έλαβε 30.000 νομίσματα από τον Ανδρόνικο Α΄ (1183-1185), ενώ αντίστοιχο ποσό συγκέντρωσε και ο Ισαάκιος στην Κύπρο μετά την απελευθέρωσή του⁷⁶. Ακόμα και αν ίσχυε η πληροφορία δυτικών πηγών ότι το πρώτο μισό του ποσού δόθηκε από τους άρχοντες της Κύπρου⁷⁷, αυτό δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως στήριξη της νήσου στο πρόσωπο του Ισαακίου, ο οποίος την εποχή αυτή δεν είχε εκδηλώσει τις φιλοδοξίες του⁷⁸.

Μετά την απελευθέρωση⁷⁹ και την άφιξή του στην Κύπρο, ο Ισαάκιος παρουσίασε στην τοπική διοίκηση έγγραφα σύμφωνα με τα οποία διοριζόταν *δούξ* του νησιού. Αν και η μαρτυρία του Χωνιάτη ότι επρόκειτο για προϊόντα πλαστογραφίας δεν μπορεί να αγνοηθεί⁸⁰,

75. Τη σύγκρουση δεν εμπόδισε ο γάμος του με μία κόρη του Ρουπενίδη Θόρος Β΄. Βλ. W. H. RUDT DE COLLEMBERG, *L'Empereur Isaac de Chypre et sa fille (1155-1207)*, *Byz.* 38 (1968), 123-177, εδw 133.

76. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 290¹²⁻²¹. RUDT DE COLLEMBERG, Isaac, 129-130, 134· ΑΣΔΡΑΧΑ, Κύπρος Β΄, 386-389.

77. Βλ. ΑΣΔΡΑΧΑ, Κύπρος Β΄, 388.

78. TSOUGARAKIS, *Defection*, 296. Πρwβλ. MALAMUT, *Les îles* II, 528,532, η οποία εκτιμά ότι η πληρωμή των λύτρων δηλώνει υποστήριξη στο πρόσωπο του Ισαακίου.

79. Για αυτήν καθοριστικός ήταν ο ρόλος της θείας του Θεοδώρας Κομνηνής, ερωμένης του αυτοκράτορα, και των συγγενών του, Ανδρόνικου Δούκα και Κωνσταντίνου Μακροδούκα. Οι δύο τελευταίοι τιμωρήθηκαν από τον Ανδρόνικο Α΄ μετά την αποστασία του, παρά τη θερμή υποστήριξή τους σε εκείνον. Βλ. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 290²²⁻²⁷, 292⁶⁸-293⁸⁷.

80. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 291²⁸⁻⁴⁰. Οὔτος τοίνυν ὁ Ἰσαάκιος Ἀνδρόνικῳ οὐχ ὑπέκειν ἐθέλων καὶ τὴν πατρίδα ὡς ἐν ἄστρασι φανταζόμενος καὶ συγγενείας ἢ ἐρατεινῆς ὀμηλικίας οὐδένα λόγον τιθέμενος, τυραννίδος δ' ἐρῶν καὶ ἀρχῆς ἔφεσιν τρέφων, οὐ μὴν ὑποκύπτειν ἀνεχόμενος ἄρχουσιν, ἐφοδίους χρῆται καὶ συνερίθους τοῖς πεμφθεῖσιν αὐτῷ ἐκ Βυζαντίου χρήμασιν εἰς τὸ κακοβούλως ἀρχὴν ἑαυτῷ μνηστεύσασθαι. τοίνυν μετὰ

είναι πιθανόν ο Ισαάκιος να διορίστηκε όντως από τον Ανδρόνικο⁸¹, εφόσον δεν μαρτυρείται κάποιος δούξ πριν από αυτόν. Ανεξαρτήτως αυτού⁸², το κεντρικό ερώτημα σχετικά με τη δράση του Ισαακίου στην Κύπρο, αν δηλαδή επρόκειτο για εκδήλωση προσωπικών φιλοδοξιών ή αυτονομιστικών τάσεων του νησιού, δεν επηρεάζεται καθόλου από τις εξελίξεις πριν την αναγόρευσή του, εφόσον, μέχρι τότε, για τους Κυπρίους ο ανιψιός του Μανουήλ ενεργούσε βάσει των επιταγών της πρωτεύουσας⁸³.

Όλες οι αφηγηματικές πηγές περιγράφουν τον Ισαάκιο ως τύραννο, οι μεν ελληνικές λόγω της αποσχιστικής δράσης του, οι δε λατινικές σε μία προσπάθεια να νομιμοποιήσουν την εκτροπή της Γ΄ Σταυροφορίας κατά χριστιανικής δύναμης⁸⁴, διαπίστωση η οποία οδηγεί σε μερική αποκατάστασή του⁸⁵. Πολυτιμότερη πηγή για την κατάσταση στην Κύπρο

χειρὸς συγχῆς καταπλεύσας ἐς Κύπρον τὰ μὲν πρῶτα τὸν ἔννομον καὶ πρὸς βασιλέως ἀπεσταλμένον δυνάστην ὑπεζωγράφει βασιλικὰ ὑποδεικνύων τοῖς Κυπρίοις γράμματα, ἅπερ αὐτὸς συνέθετο, καὶ διαταγὰς ἀναγινώσκων αὐτοκρατορικὰς ἐπιπλάστους τὸ ποιητέον δῆθεν ὑποτιθεμένας ἐκείνῳ καὶ τᾶλλα διαπραττόμενος, ὅσα οἱ ἀφ' ἑτέρων ἄρχειν ταχθέντες πρὸς ἀνάγκης ποιεῖν ἔχουσι μετ' οὐ πολὺν δὲ τὸν τυραννοῦντα παραγυμνῶσας καὶ ἦν ἔτρεφεν ἀπήνειαν ἐκκαλύψας ἀπανθρώπως τοῖς ἐκεῖ προσφέρεται. M. GRÜNBART, *How to Become an Emperor: The Ascension of Isaakios Komnenos (of Cyprus)*, στο: *Medieval Cyprus - A Place of Cultural Encounter, Conference Münster, 6-8 December 2012* [Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien, τ. 11], εκδ. S. ROGGE, M. GRÜNBART, Münster 2015, 11-28, ἐδῶ 18· GALATARIOTOU, *Neophytos*, 42· AHRWEILER, Crète, 238· ΝΕΠΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, *Πηγές*, 86.

81. ΑΣΑΡΑΧΑ, Κύπρος Β΄, 390· RUDT DE COLLENBERG, Isaac, 135-136.

82. Όπως παρατηρεί ο P. EDBURY, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, Cambridge 1991, 3, δεν είναι ξεκάθαρο τι ακριβώς συνέβη μετά την απελευθέρωση του Ισαακίου το 1182.

83. GRÜNBART, Isaakios, 18-19.

84. RUDT DE COLLENBERG, Isaac, 125-126. Για την εικόνα του Ισαακίου στις λατινικές πηγές και τη *Χρονογραφία του Μιχαήλ του Σύρου*, βλ. S. NEOCLEUS, *Imaging Isaac Komnenos of Cyprus (1184-1191) and the Cypriots: Evidence from the Latin Historiography of the Third Crusade*, *Byz.* 83 (2013), 297-337· S. G. GEORGIU, *The Regime of Isaac Doukas Komnenos (1184-1191) in Cyprus: The Testimony of Michael the Syrian*, *Bizantinistica*, 18² (2017), 191-199.

85. Για μία ευνοϊκή αποτίμηση της εξουσίας του Ισαακίου βλ. RUDT DE COLLENBERG, Isaac. Για μια μετριοπαθέστερη κρίση βλ. CHEYNET, *Pouvoir*, 317-318· GALATARIOTOU, *Neophytos*, 43.

κατά την επταετή διακυβέρνησή της από τον Ισαάκιο Δούκα Κομνηνό είναι τα έργα του συγχρόνου του, Νεοφύτου του Εγκλείστου. Ο Άγιος τού άσκησε δριμεία κριτική, κυρίως λόγω της αποκοπής της Κύπρου από την αυτοκρατορία⁸⁶, και δευτερευόντως λόγω της σκληρής οικονομικής πολιτικής του, η οποία έπληττε κυρίως τους άρχοντες του νησιού⁸⁷. Είναι σαφές ότι ο Ισαάκιος πρώτα έλαβε την εξουσία ως απεσταλμένος της Κωνσταντινούπολης και ακολούθως στασίασε⁸⁸, πράγμα που σημαίνει ότι μία αρχική συμμαχία του με την άρχουσα τάξη της νήσου δεν φαίνεται πιθανή⁸⁹. Αντιθέτως, διαπιστώνεται εύκολα η οξύτητα της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο πλευρών, δείγμα της έλλειψης αυτονομιστικών τάσεων μεταξύ της κυπριακής ελίτ. Ως προς τον πραγματικό χαρακτήρα της εξουσίας του, διαφωτιστική είναι η αρνητική μαρτυρία του *Χρονικού* του Λεοντίου Μαχαιρά, το οποίο δεν απηχεί την κωνσταντινουπολίτικη προπαγάνδα, αλλά την τοπική προφορική παράδοση⁹⁰.

Η Malamut προχώρησε σε μία ριζοσπαστική ερμηνεία της σύγκρουσης μεταξύ Ισαακίου και αρχόντων, αποδίδοντάς της ταξικό περιεχόμενο. Ειδικότερα, εκτιμά ότι ο ηγεμόνας του νησιού ηγήθηκε μίας κοινωνικής επανάστασης, στην αποτυχία της οποίας οφείλονται, αφενός, η έλλειψη υποστήριξης στο πρόσωπό του κατά τις επιχειρήσεις του Ριχάρδου, και,

86. Ο Νεόφυτος εμφορούνταν πλήρως από τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία. Βλ. GALATARIOU, *Neophytos*, 205-206· GRÜNBART, *Isaakios*, 15.

87. *Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου Συγγράμματα*, επιμ. Ι. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ, Έκδοση ιεράς βασιλικής και σταυροπηγιακής μονής Αγίου Νεοφύτου, τ. Α΄-Στ΄, Ηλεκτρονική επανέκδοση, Θεσσαλονίκη 2012, 6, κεφ. 5: *δυσωπηθείς δὲ παρὰ τῆς συγκλήτου βουλῆς στέλλει πάμπολλα λύτρα καὶ ἐξωνεῖται ἐκ Λατίνων τὸν ῥηθέντα Ἰσαάκιον. Ὅς ἐλθὼν ἐν τῇ Κύπρῳ κρατεῖ αὐτὴν καὶ φημιζέται βασιλεὺς καὶ κρατεῖ αὐτὴν ἐπὶ χρόνοις ζ΄· ἐκάκωσε δὲ οὐ τὴν χώραν ἀπλῶς καὶ τῶν πλουσίων τοὺς βίους καθόλου διήρπασεν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδίους ἄρχοντας αὐτοῦ ποινηλατῶν καθ' ἐκάστην καὶ θλίβων, ὥστε πάντας ἐν ἀμηχανίᾳ διάγειν καὶ τρόπον τινὰ ἐπιζητοῦντας φεύξασθαι ἀπ' αὐτοῦ.* RUDT DE COLLENBERG, *Isaac*, 144.

88. CHEYNET, *Pouvoir*, 166.

89. Βλ. MALAMUT, *Les îles* II, 532. Ο KYRRIS, *Cyprus*, 211, υποστηρίζει ότι ο Ισαάκιος είχε τη στήριξη της τοπικής ελίτ κατά την αναγόρευσή του.

90. Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικόν, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, τ. 1, εκδ. R. M. DAWKINS, Oxford 1932, κεφ. 9⁴⁰⁻⁴¹: *Τότε ἔπεψεν δούκα νὰ κρῖνῃ τὸν λαόν, καὶ ἀπὸ τότε ἔπεψεν δούκαν, καὶ κατὰ καιρὸν ἄλλασέν τον, καὶ οὕτως ἐπορεύονταν ὡς τὸν καιρὸν ὅπου ἔπεψεν δούκαν ὀνόματι Ἰσαάκιον, ὁποῖος ἦτον πόρνος.* GALATARIOU, *Neophytos*, 43, σημ. 9.

αφετέρου, η *damnatio memoriae* που υπέστη⁹¹. Η θεώρηση, όμως, αυτή προσκρούει στην πλήρη απουσία μαρτυριών στήριξης των Κυπρίων στον Ισαάκιο⁹². Αντιθέτως, ο Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος, ο οποίος διακρινόταν σαφώς για αισθήματα συμπάθειας προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα⁹³, υπήρξε πολέμιος του αυτονομιστή ηγέτη. Η εικόνα συμπληρώνεται, όταν ληφθεί υπ' όψιν ότι η πραγματική στόχευση του Ισαακίου ήταν ο θρόνος της Κωνσταντινούπολης. Ο ανιψιός, δηλαδή, του Μανουήλ φοβούμενος να επιστρέψει στην πρωτεύουσα, όπου ο Ανδρόνικος δολοφονούσε μαζικά μέλη του βασιλικού οίκου για να εδραιώσει τον σφετερισμό του, αποφάσισε να προστατεύσει τη ζωή του⁹⁴ αποκτώντας παράλληλα μία βάση που θα του επέτρεπε να επιστρέψει στην πρωτεύουσα, όταν οι συνθήκες γίνονταν ευνοϊκότερες⁹⁵. Τη φιλοδοξία αυτή φανερώνουν: α) η στέψη του σε αυτοκράτορα, β) ο ορισμός πατριάρχη⁹⁶, γ) η κοπή νομίσματος⁹⁷, δ) η προβολή της ιδέας ότι, λόγω της σύνδεσής

91. MALAMUT, *Les îles* II, 529.

92. Roger of Howden, *Gesta, Gesta Regis Henrici Secundi et Ricardi Primi Benedicti Abbatis* [Rolls Series], τ. I-II, εκδ. W. STUBBS, London 1867, 521. Ο RUDT DE COLLENBERG, Isaac, 151-152, εκτιμά ότι η στέψη ενός συγγενούς του Ισαακίου κατά την κατάληψη του νησιού από τους Άγγλους συνιστά δείγμα αποδοχής της εξουσίας του αυτόνομου ηγεμόνα. Ωστόσο, η εγγύτητα στον φορέα οποιασδήποτε εξουσίας, ακόμα και τυραννικής, συνιστά ισχυρό παράγοντα νομιμοποίησης. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του Πρίσκου, γαμπρού του τυράννου Φωκά (602-610), στον οποίο προτάθηκε να τον διαδεχθεί μετά τη δολοφονία του. Βλ. W. E. KAEGI, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003, 52.

93. *Νεοφύτου του Έγκλειστου Συγγράμματα*, 15, κεφ. I: ἡ ὅτι θάνατος ἐπελθὼν ἐγύνωσεν αὐτὸν πάσης εὐδαιμονίας (καὶ ἡ εὐκλεία πρὸς δύσκειαν ἐξάπινα παρημείμφθη) θρήνους καὶ ὀλολυγμοὺς πληρώσας τὴν πρὸ μικροῦ εὐθυμοῦσαν οἰκίαν, ἄλλος ἀπὸ τιμῆς καὶ σεμνότητος πρὸς ἀτιμίαν μετήχθη, ἄλλος ἐξ ἀπηνείας ἀσυμπαθῶν φορολόγων κατεβαρύνετο σφόδρα, καὶ ἕτερος τὴν ἀπροσδοκῆτως ἐπελθοῦσαν αὐτῷ θλίψιν ἐθρήνει. Για τον κοινωνικό προβληματισμό του Νεοφύτου βλ. GALATARIOTOU, *Neophytos*, 185, 200.

94. Βλ. σημ. 80. GRÜNBAUT, Isaakios, 19.

95. CHEYNET, *Pouvoir*, 545.

96. Μιχαήλ Σύρος, *Chronique de Michel le Syrien*, τ. III, εκδ. Tr. J.-B. CHABOT, Paris 1905, 402-403· Roger of Howden, *Gesta*, 446. Η άποψη του RUDT DE COLLENBERG, Isaac, 137, ότι η στέψη από τον αυτοκέφαλο αρχιεπίσκοπο Κύπρου τού έδινε τη νομιμότητα που στερούνταν άλλοι σφετεριστές πρέπει να απορριφθεί. Βλ. ΑΣΠΑΧΑ, Κύπρος Β', 384.

97. Για τα καλής ποιότητας νομίσματα του Ισαακίου βλ. V. PENNA – C. MORRISON,

του με τον οίκο των Κομνηνών, ήταν ο μόνος νόμιμος υποψήφιος για τον θρόνο μετά την πτώση του Ανδρονίκου Α' ⁹⁸, και ε) η προσπάθειά του να σφετεριστεί τον θρόνο το 1195 σε συνεννόηση με τους Σελτζούκους ⁹⁹. Μία ακόμα ένδειξη βίαιης επιβολής επί του τοπικού πληθυσμού είναι η στήριξη της εξουσίας του σε Αρμενίους στρατιώτες, η δράση των οποίων προκαλούσε τη δυσαρέσκεια των Κυπρίων ¹⁰⁰. Εξ αυτών προκύπτει ότι η επταετής αποκοπή του σπουδαιότερου νησιού της αυτοκρατορίας δεν δύναται να συσχετισθεί με τα αυτονομιστικά κινήματα που εκδηλώθηκαν στα τέλη του 12ου αιώνα ¹⁰¹, αλλά εν πολλοίς υπήρξε αποτέλεσμα της αδυναμίας των βυζαντινών ναυτικών δυνάμεων και της συμμαχίας του Ισαακίου με το νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας ¹⁰². Παραμένει, όμως, το ερώτημα, αν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για αυτονόμηση της Κύπρου, και αυτή απλώς δεν προέκυψε λόγω της τυραννικής εξουσίας του Ισαακίου και της κατάκτησής της από τους Άγγλους ¹⁰³.

Η παραπάνω πρόταση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θεώρηση της βυζαντινής εξουσίας στο νησί ως καταπιεστικής ή και «αποικιακής» κατά τον 12ο αιώνα, εκτίμηση για την οποία προβάλλονται τα εξής επιχειρήματα: α) ο διορισμός κωνσταντινουπολιτών στην κεφαλή της διοίκησης δηλώνει την υποταγή του νησιού στην κεντρική εξουσία, η οποία δεν επιτρέπει την ανάδειξη Κυπρίων στο αξίωμα του *δουκός*, β) η καινοφανής για τα δεδομένα της νήσου παρουσία κωνσταντινουπολίτικης ζωγραφικής και

Usurpers and rebels in Byzantium: Image and message through coins, στο: *Power and Subversion in Byzantium. Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 2010*, εκδ. D. ANGELOV – M. SAXBY, Farnham 2013, 21-42, εδω 40-42.

98. RUDT DE COLLEMBERG, Isaac, 128· GRÜNBART, Isaakios, 19.

99. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 463⁸¹-464⁸⁸. Βλ. EDBURY, *Cyprus*, 10.

100. Ambroise, *L'estoire de la guerre sainte: histoire en vers de la troisième croisade (1190-1192)*, εκδ. G. PARIS, Paris 1897, στ. 1552, 1650, 1691. Βλ. RUDT DE COLLEMBERG, Isaac, 140· EDBURY, *Cyprus* 9.

101. Απόδοση αυτονομιστικού χαρακτήρα στην κίνηση του Ισαακίου γίνεται από τους MALAMUT, *Les îles* II, 530· J. HARRIS, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury ²2014, 139· AHRWEILER, *Crète*, 283. Πρβλ. TSOUGARAKIS, *Defection*, 296.

102. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 370⁸⁴⁻⁹⁴. CHEYNET, *Pouvoir*, 454· RUDT DE COLLEMBERG, Isaac, 141, 145· ΑΣΔΡΑΧΑ, *Κύπρος Β'*, 393-394.

103. Την υπόθεση αυτή διατυπώνει ο M. ANGOLD, *The Byzantine Empire, 1025-1204: a Political History*, London 1984, 276-277.

αρχιτεκτονικής μέσω δωρεών της πολιτικής και εκκλησιαστικής διοίκησης δείχνει μία προσπάθεια πολιτισμικής επιβολής¹⁰⁴, γ) η υποτιμητική άποψη των κατοίκων της πρωτεύουσας για τους Κυπρίους, όπως την σκιαγραφεί ο Κωνσταντίνος Μανασσής, υποδεικνύει την κωνσταντινουπολίτικη εκτίμηση ότι η εν λόγω επαρχία δεν είναι παρά μία αποικία¹⁰⁵, δ) η αναφορά του Σκυλίτζη σε *ἔθνος Κυπρίων* στοιχειοθετεί την ύπαρξη μίας διακριτής ταυτότητας¹⁰⁶, ε) το σχέδιο του Ιωάννη Β΄ (1118-1143) για τη δημιουργία μίας ηγεμονίας υπό τον Μανουήλ που θα περιελάμβανε την Κύπρο, την Κιλικία και την Αντιόχεια, δείχνει αποδοχή της ιδέας ότι η Κύπρος πρέπει να διοικείται αυτόνομα¹⁰⁷, και στ) η διαμαρτυρία του αρχιεπισκόπου Κύπρου Νικολάου Μουζάλωνα για υπερβολική φορολόγηση επί Αλεξίου Α΄¹⁰⁸ και η ακόλουθη παραίτησή του, σε συνδυασμό με τη δολοφονία ενός *δουκός* επί Ιωάννη Β΄¹⁰⁹, έχουν εκληφθεί ως δείγματα επιθυμίας αυτονομίας, η οποία θα επανερχόταν όταν η κεντρική εξουσία εξασθενούσε εκ νέου¹¹⁰.

Αυτή η οπτική, ωστόσο, αποδεικνύεται ότι δεν απεικονίζει την πραγματική σχέση πρωτεύουσας-νησιού, εφόσον ληφθούν υπ' όψιν τα παρακάτω δεδομένα: α) η ανάθεση της διοίκησης περιοχών σε μη γηγενείς είναι μία συνηθέστατη πρακτική του βυζαντινού κράτους, και όχι μία ρύθμιση εφαρμοζόμενη ειδικά για την Κύπρο¹¹¹, β) η κυριαρχία της τέχνης

104. C. MANGO, *Chypre, Carrefour du monde byzantin*, στο: *XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et co-rapports*, V, Athènes 1976, 3-13, εδώ 8 (= ανατύπωση στο: *Byzantium and its Image, History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage*, London 1984, n. XVII).

105. Κωνσταντίνος Μανασσής, *Οδοιπορικόν, Το Οδοιπορικόν του Κωνσταντίνου Μανασσή. Κριτική έκδοση, μετάφραση, σχόλια*, εκδ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΕΛΟΣ, Θεσσαλονίκη 2015 (δ.δ.), (το ποίημα 116-167), εδώ 144⁹⁸⁻¹⁰², 160⁸⁹-164¹³⁰. MANGO, *Chypre*, 10-11.

106. Σκυλίτζης, *Σύνοψις*, 429⁹. MANGO, *Chypre*, 9.

107. CHEYNET, *Pouvoir*, 418.

108. Ἡ παραίτησις Νικολάου τοῦ Μουζάλωνος ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου. Ἀνέκδοτον ἀπολογητικὸν ποίημα, εκδ. Σ. Ι. ΔΟΑΝΙΔΟΥ, *Ελληνικά* 7 (1934), 109-150 (το ποίημα 110-141), εδώ 136⁸⁸⁹-137⁹¹². P. MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, 1143-1180*, μετ. Α. ΚΑΣΑΛΓΗ, 287, Αθήνα 2008.

109. PG, 188, Orderic Vitalis, *Historica ecclesiastica*, 830.

110. Βλ. σημ. 107.

111. Τον 12ο αιώνα τη διοίκηση της Κύπρου ανέλαβαν μέλη των επιφανέστερων οικογενειών. Βλ. MALAMUT, *Les îles* II, 520.

της πρωτεύουσας στην Κύπρο θα πρέπει να συσχετισθεί με μία συνειδητή προσπάθεια της Βασιλεύουσας να συσφίξει τους δεσμούς με το νησί¹¹², αφενός εξαιτίας του κινδύνου νέας αυτονομίησης, και αφετέρου λόγω της αναβάθμισης της στρατηγικής σημασίας του μετά την Α΄ Σταυροφορία και την ίδρυση των λατινικών κρατιδίων στη Συροπαλαιστίνη¹¹³, γ) η άποψη περί κωνσταντινουπολίτικου «σνομπισμού» έναντι των Κυπρίων βασίζεται σε επιλεκτική ανάδειξη των τοποθετήσεων του Μανασσή, οι οποίες αθροιστικά θα χαρακτηρίζονταν ουδέτερες, καθώς περιλαμβάνουν και θετικές κρίσεις¹¹⁴. Είναι σαφές ότι οι κωνσταντινουπολίτες θεωρούσαν τους Κυπρίους, όπως και όλους τους επαρχιώτες, κατώτερους¹¹⁵, αλλά αυτό δεν συνιστά καινοτομία του 12ου αιώνα ή κίνδυνο για την ακεραιότητα του κράτους, δ) ο όρος *ἔθνος* έχει γεωγραφική, και όχι εθνοτική σημασία¹¹⁶, ε) η σκέψη του Ιωάννη Β΄ συνδέεται με την ανατολική πολιτική του, καθώς επιθυμούσε να δημιουργήσει μία χριστιανική «σφήνα» μεταξύ των μουσουλμανικών δυνάμεων συνενώνοντας υπό μία διοίκηση τις κτήσεις του δουκάτου της Αντιοχείας του 11ου αιώνα¹¹⁷, και στ) αυτά τα δύο περιστατικά είναι ενδεικτικά αυτονομιστικών τάσεων, αλλά οι παθογένειες φαίνεται ότι διορθώθηκαν στα χρόνια του Μανουήλ Α΄ (1143-1180), ο οποίος ήταν αγαπητός στο νησί¹¹⁸. Οι παραπάνω παρατηρήσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η θέση της Κύπρου κατά τον 12ο αιώνα ήταν μάλλον καλύτερη από εκείνη άλλων επαρχιών, και, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Εκκλησία της Κύπρου ήταν η πρώτη που

112. Σημαντική επίσης είναι η παρατήρηση ότι την εποχή αυτή σημειώνεται εντυπωσιακή άνθιση του μοναχισμού. Βλ. GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 47, 57-60.

113. CHEYNET, *Pouvoir*, 417· GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 47.

114. Μανασσής, *Οδοιπορικό*, 142⁸⁴⁻⁸⁶, 148¹⁸.

115. GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 221-224. Γενικά για το αίσθημα υπεροχής των ευγενών της πρωτεύουσας βλ. P. MAGDALINO, *Byzantine Snobbery*, στο: *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, εκδ. M. ANGOLD [BAR International Series, 221], Oxford 1984, 58-78.

116. Ε. ΧΡΥΣΟΣ, Το βυζαντινό πρόσωπο της Κύπρου, στο: *Κύπρος. Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*. Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου. Πρακτικά Συμποσίου Λευκωσία 19-21. 4. 2001, Λευκωσία 2003, 142-150, εδώ, 149-150· Στ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Το κίνημα του Θεόφιλου Ερωτικού (1042) και το «ἔθνος των Κυπρίων», *Βυζαντινά* 29 (2009), 151-161, εδώ 157, 161.

117. MAGDALINO, *Μανουήλ*, 84-86.

118. GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 215-216.

αναγνώρισε τα δικαιώματα της Νίκαιας¹¹⁹, δίνουν αρνητική απάντηση στο υποθετικό ερώτημα αν θα μπορούσε να εκδηλωθεί αυτονομιστική κίνηση στην Κύπρο τον ύστερο 12ο αιώνα. Η θέση, δηλαδή, περί του αποικιακού και επαχθούς χαρακτήρα της βυζαντινής διοίκησης εγγράφεται στο πλαίσιο της βρετανικής «αποικιοκρατικής» ιστοριογραφίας του β' μισού του 20ου αιώνα¹²⁰.

Μία ενδιαφέρουσα υπόθεση αφορά τη συγκεκαλυμμένη αυτονόμηση της Κρήτης τη δεκαετία του 1180 μετά την καταστολή μίας λαϊκής εξέγερσης από τους ευγενείς του νησιού, στα χέρια των οποίων περιήλθε ατύπως η εξουσία στη συνέχεια¹²¹. Η πρόταση αυτή βασίζεται στη μαρτυρία ενός εκ των εγγράφων που πλαστογράφησαν οι μεγάλες κρητικές οικογένειες, οι *Άρχοντόπουλοι*, επί βενετοκρατίας για να θεμελιώσουν τη νομιμότητα των κτήσεών τους¹²². Σύμφωνα με αυτό, ο Αλέξιος Κομνηνός Πορφυρογέννητος έστειλε το 1182 τον γιο του Ισαάκιο μαζί με δώδεκα ευγενείς οικογένειες για να καταστείλει μία εξέγερση στο νησί¹²³. Δοθέντος, όμως, ότι τα έγγραφα αυτά είναι πλαστά και έχουν υποστεί σοβαρές αλλοιώσεις λόγω των πολλαπλών αντιγραφών και μεταφράσεών τους, η ακρίβεια των ιστορικών μαρτυριών τους δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη¹²⁴. Είναι βέβαιο ότι ο πλαστογράφος βασίστηκε στα αληθινά γεγονότα μίας ένοπλης αντιπαράθεσης με την κεντρική κυβέρνηση και στον ακόλουθο εποικισμό του νησιού από επιφανείς οικογένειες της πρωτεύουσας, αλλά η έλλειψη άλλης μαρτυρίας για εξέγερση στο νησί στα τέλη του 12ου αιώνα¹²⁵ μάλλον αποδυναμώνει την υπόθεση ότι αυτή έλαβε χώρα τότε.

119. GALATARIOΤΟΥ, *Neophytos*, 224.

120. Αντίστοιχη περίπτωση συνιστά το λεγόμενο Condominium Βυζαντινών και Αράβων στο νησί μεταξύ 8ου και 10ου αιώνα. Βλ. ΧΡΥΣΟΣ, Το βυζαντινό πρόσωπο της Κύπρου, 147-149.

121. MALAMUT, *Les îles* II, 529.

122. TSUGARAKIS, *Crete*, 81. Βλ. και C. A. MALTEZOU, *Byzantine Legends in Venetian Crete*, στο: *Αετός: Studies in Honour of Cyril Mango*, εκδ. I. ŠEVČENKO – I. HUTTER, Stuttgart-Leipzig 1998, 233-242.

123. L'histoire de la noblesse Cretoise au moyen âge, εκδ. E. GERLAND, *Revue de l'Orient Latin* 11 (1905-1908), 7-144, εδώ 7-16.

124. TSUGARAKIS, *Crete*, 82-83.

125. H MALAMUT, *Mer Égée*, 348-349, παρατηρεί ότι η υπόθεση βασίζεται αποκλειστικά στην εντύπωση που δίνουν τα πλαστά έγγραφα. Βλ. και TSUGARAKIS, *Defection*, 287.

Αντιθέτως, τα στοιχεία που φανερώνουν τη στενή σχέση του νησιού με την Κωνσταντινούπολη τον 12ο αιώνα, σε συνδυασμό με τις ενδείξεις ότι ο πλαστογράφος απηχεί τα γεγονότα της στάσης του Καρύκη¹²⁶, υποδεικνύουν ότι στα τέλη του 12ου η Κρήτη δεν επιχείρησε να αυτονομηθεί. Η ανάθεση της διοίκησης του νησιού σε επιφανείς οικογένειες, με τους Δούκες και τους Κοντοστέφανους να κυριαρχούν, καθώς και οι ισχυρές κωνσταντινουπολίτικες επιδράσεις στην τοπική τέχνη, φανερώνουν την ύπαρξη ισχυρών δεσμών μεταξύ πρωτεύουσας και επαρχίας¹²⁷. Διδακτική είναι η περίπτωση του δονκός Κρήτης, που επί Ανδρονίκου Α΄, παράλληλα δηλαδή με την προταθείσα αυτονόμηση, αναγκάστηκε να τυφλώσει δύο στασιαστές κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα, παρά την αρχική πρόθεσή του να τους βοηθήσει¹²⁸. Μολονότι η αναφορά σε φορολογική καταπίεση του τοπικού πληθυσμού γίνεται με τρόπο σαφή, αποκλείεται δηλαδή να συνιστά επινόηση του πλαστογράφου¹²⁹, αυτή δεν αρκεί για να θεμελιώσει αυτονομιστική κίνηση στην Κρήτη την εποχή αυτή. Χρήσιμες ενδείξεις για τα αισθήματα του τοπικού πληθυσμού έναντι της Κωνσταντινούπολης παρέχει η σχέση του με τη βενετική εξουσία μετά το 1211. Ειδικότερα, για ενάμιση αιώνα οι άρχοντες του νησιού, οι οποίοι λόγω των καταβολών τους μπορούν να θεωρηθούν συνεχιστές της βυζαντινής διοίκησης, είχαν την ένθερμη υποστήριξη των Κρητών στις επαναστάσεις που κινούσαν¹³⁰. Την παρατήρηση αυτή συμπληρώνει η αναφορά στους βυζαντινούς αυτοκράτορες ως βασιλείς *ἡμῶν* σε κτητορικές επιγραφές ναών μέχρι και την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, γεγονός που πιστοποιεί ότι οι Κρήτες θεωρούσαν διαρκώς εαυτούς υπηκόους του αυτοκράτορα¹³¹.

126. Για τα επιχειρήματα υπέρ της ταύτισης βλ. GAUTIER, *Défection*, 226. Άλλωστε, η χρήση του όρου *Ἀρχοντόπουλοι* οδηγεί στην εποχή του Αλεξίου Α΄. Βλ. TSUGARAKIS, *Crete*, 84.

127. TSUGARAKIS, *Crete*, 81. Για τον προσανατολισμό της Κρήτης προς την πρωτεύουσα βλ. και MALAMUT, *Les îles II*, 523.

128. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 263⁴⁷-264⁷². TSUGARAKIS, *Crete*, 80.

129. TSUGARAKIS, *Defection*, 286.

130. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Το νόημα και η τυπολογία των κρητικών επαναστάσεων του 13ου αι., *Σύμμεικτα* 8 (1989), 1-14, εδὸς 6-13.

131. Δ. ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Η συνείδηση της ταυτότητας των κοινοτήτων της Κρήτης στη βυζαντινή εποχή και στην πρώιμη Βενετοκρατία, στο: *Πεπραγμένα Θ΄ Διεθνούς*

Η προσωρινή κατοχή νησιών του κεντρικού Αιγαίου από τον νορμανδικό στόλο περί τα έτη 1185–1187¹³², καθώς και νήσων του βορείου Αιγαίου από τον γενοβέζο πειρατή Καφούρη κατά τα έτη 1190–1199¹³³, έχει προταθεί ότι συνδέεται με την επιθυμία αυτονομήσής τους, με το επιχείρημα ότι αυτά δεν προέβαλαν αντίσταση. Σύμφωνα με το εγκώμιο του Θεοδοσίου Γουδέλη για τον Άγιο Χριστόδουλο¹³⁴, ο Μαργαρίτης, πρώην πειρατής και επικεφαλής του σικελικού στόλου, ήταν κύριος πολλών νησιών του Αιγαίου, από τα οποία εισέπραττε φόρους. Στους μοναχούς της Πάτμου πρότεινε να εκχωρήσει ένα μεγάλο νησί, δηλαδή την Εύβοια ή την Κρήτη, σε αντάλλαγμα για το λείψανο του Αγίου¹³⁵. Οι πληροφορίες αυτές, ωστόσο, δεν απηχούν παρά τη σύντομη κυριαρχία του Μαργαρίτη επί μικρών νήσων, δηλαδή της Πάτμου, της Μάκρης και της Μυκόνου¹³⁶. Η αντικειμενική αδυναμία των εν λόγω νησιών να προβάλουν αντίσταση στην υπέρτερη δύναμη των Νορμανδών συνεπάγεται ότι αυτά αναγκάστηκαν να υποταχθούν στον Μαργαρίτη, και δεν το επέλεξαν για να προστατευθούν από την πειρατεία¹³⁷. Ταυτόχρονα, η υπόθεση για κατάληψη της Κρήτης από τον Μαργαρίτη δεν θα έπρεπε να προκριθεί, εφόσον δεν υπάρχει μαρτυρία για κατοχή, αλλά απλώς για πληρωμή φόρου¹³⁸. Την εκτίμηση αυτή ενισχύει η πληροφορία ότι ο σικελικός

Κρητολογικόν Συνεδρίον, εκδ. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ – Α. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ, Ηράκλειο 2006, 25-45, εδῶ 39-41· Ο ΙΔΙΟΣ, *La tradizione culturale bizantina nel primo periodo della dominazione veneziana a Creta. Alcune osservazioni in merito alla questione dell'identità culturale*, στο: *Venezia e Creta*, εκδ. Gh. ORTALLI, Venezia 1998, 509-522, εδῶ 510-513.

132. Το 1187 υπεγράφη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Βυζαντίου και Νορμανδών, οι οποίοι αποχώρησαν από το Αιγαίο. Βλ. VRANOSSI, *Opérations*, 210.

133. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 481⁹⁵-482⁷. MALAMUT, *Mer Égée*, 348. Γενικά για τον Καφούρη βλ. AHRWEILER, *Crète*, 289-290.

134. *Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδοῦλου τοῦ θαυματουργοῦ*, εκδ. Κ. ΒΟΙΝΗΣ, Ἀθήνησι 1884, 176-177, 184, 192-194, 201-202. Για μία επισκόπηση των γεγονότων που σχετίζονται με τη δράση του Μαργαρίτη βλ. Ε. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου, ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἱστορικὰ μαρτυρία*, Ἀθήνα 1966, 71-74.

135. VRANOSSI, *Opérations*, 207.

136. TSUGARAKIS, *Defection*, 294.

137. VRANOSSI, *Opérations*, 209· MALAMUT, *Mer Égée*, 348· CHEYNET, *Pouvoir*, 120, 447.

138. TSUGARAKIS, *Crete*, 88· ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, 156.

στόλος απέτυχε να καταλάβει το μικρότερο νησί της Σάμου¹³⁹. Αναφορικά με τη δράση του Καφούρη, αρκεί να λεχθεί ότι η πειρατεία ήταν πολύ πιο επιζήμια από την παρουσία του βυζαντινού φοροεισπράκτορα, γεγονός που αφαιρεί κάθε κίνητρο στήριξης στον γενοβέζο πειρατή¹⁴⁰. Η αντίφαση μεταξύ, αφενός, της προσχώρησης των νησιών του κεντρικού Αιγαίου στους Νορμανδούς για να προστατευθούν από την πειρατεία, και, αφετέρου, της αποδοχής της εξουσίας ενός πειρατή στο βόρειο, ίσως είναι ενδεικτική μίας ιστοριογραφικής τάσης που αναζητεί αυτονομιστικές τάσεις, ακόμα και όταν δεν φαίνεται να υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις.

Μολονότι τα νησιά υπήρξαν πιστά στην κεντρική εξουσία κατά τα τέλη του 12ου αιώνα, η στάση τους φαίνεται να μεταβάλλεται στις αρχές του 13ου, δηλαδή λίγο πριν τον διαμελισμό της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τις σταυροφορικές δυνάμεις. Πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τα τμήματα της αυτοκρατορίας που είχαν αυτονομηθεί περί το φθινόπωρο του 1203 παρέχει η *Partitio Romaniae*. Αυτή στηρίχθηκε σε βυζαντινό φορολογικό έγγραφο, από το οποίο απουσιάζουν οι περιοχές που δεν απέδωσαν φόρο στην κεντρική κυβέρνηση¹⁴¹. Η πληρέστερα τεκμηριωμένη περίπτωση είναι αυτή της κεντρικής Εύβοιας, η οποία περί το 1203 προσχώρησε στην ηγεμονία του Λέοντος Σγουρού¹⁴². Αντιθέτως, τα δύο άκρα της νήσου περιλαμβάνονται στην *Partitio*, πράγμα που σημαίνει ότι δεν αυτονομήθηκαν¹⁴³. Αν συνδυαστεί η κυρίαρχη παρουσία του Χαλκούτζη στην περιοχή του Ευρίπου¹⁴⁴ με την αναφορά του Χωνιάτη σε ευμετάβλητη πολιτική συμπεριφορά των Ευβοέων¹⁴⁵, μπορεί

139. TSOUGARAKIS, *Defection*, 294. Η MALAMUT, *Mer Égée*, 348, περιλαμβάνει τη Σάμο στα νησιά που κατέλαβε ο Μαργαρίτης.

140. TSOUGARAKIS, *Defection*, 297.

141. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Partitio*, 5,12,22.

142. MALAMUT, *Mer Égée*, 346,349. Η Φ. Θ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ, *Λέων Σγουρός, Ο βίος και η πολιτεία του βυζαντινού άρχοντα της βορειοανατολικής Πελοποννήσου στις αρχές του 13ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2002, 77-78, χρονολογεί την προσχώρηση το 1204.

143. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Partitio*, 17.

144. Μιχαήλ Χωνιάτης, *Ἐπιστολαί, Michaelis Choniatae Epistulae* [CFHB 41], εκδ. F. ΚΟΛΟΒΟΥ, Berlin 2001, 223²⁴⁻²⁶, 224¹⁷⁻²⁰, 225¹²⁻²²⁶¹⁵. MALAMUT, *Les îles* II, 497.

145. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 609⁸⁴-610⁹⁵: ἐπὶ πᾶσιν οὐδ' Εὐβοία γενναῖον βλέπει τι καὶ ἐλεύθερον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ χεῖρα προτείνει καὶ τοῦ παλιροθίου πορθμοῦ ταχύτερον μετααρμόζεται καὶ ὑποστρώννυσι τὴν διαβάθραν εὐρωτέρω τοῦ Ευρίπου στρατεύματι καὶ φρούριον ὄρᾳ δομηθὲν ἐπ' αὐτῷ γε δὴ τῷ πορθμῷ καὶ στρατιὰν ἰζάνουσαν ἔνδοθεν

να υποτεθεί εύλογα ότι υπήρξε συμφωνία μεταξύ Σγουρού και Χαλκούτζη για προσχώρηση στην ηγεμονία του πρώτου της περιοχής που τελούσε υπό την επιρροή του δεύτερου¹⁴⁶. Η κίνηση αυτή, ωστόσο, δεν συνιστά εκδήλωση αυτονομιστικών τάσεων του τοπικού πληθυσμού¹⁴⁷ ή του Χαλκούτζη, αλλά μία πολιτική επιλογή στα συμφραζόμενα της εποχής, καθώς ο Λέων Σγουρός συγκροτούσε μία δυναμική ηγεμονία, λόγος για τον οποίο ο έκπτωτος Αλέξιος Γ' (1195-1203) αποφάσισε να τον κάνει γαμπρό του¹⁴⁸.

Για την περίπτωση της Ρόδου οι πληροφορίες είναι συγκεχυμένες, καθώς το νησί δεν περιλαμβάνεται στην *Partitio*, αλλά η μοναδική σαφής μαρτυρία αυτονομίσεως του αναφέρεται στα χρόνια μετά την άλωση¹⁴⁹. Ακόμα, όμως, και αν η Ρόδος αυτονομήθηκε πριν την άλωση, αυτό θα έγινε μετά την ανατροπή του Αλεξίου Γ' τον Ιούλιο του 1203. Συνεπώς, θα έπρεπε να ερμηνευθεί ως μία ρεαλιστική λύση υπό το κράτος της αναρχίας, και όχι ως εκδήλωση μίας υποφώσκουσας αποστροφής προς την πρωτεύουσα¹⁵⁰. Είναι γενικά αποδεκτό ότι της αυτονομίσεως ηγήθηκε

πρὸς τὸ ἀνάγκουν ἀναστοιβάζουσιν δῆπου τὰ τῶν Εὐβοέων ἀγχίστροφα διαβούλια καὶ τὸ τῆς γνώμης παλίμβολον ἐπισχίσουσιν.

146. Η ΜΑΛΑΜΟΥΤ, *Les îles* II, 532, αναφέρει ότι ο Σγουρός έχαιρε της αποδοχής των τοπικών αρχόντων.

147. Βάσει της στάσης του τοπικού πληθυσμού κατά την κατάκτηση του νησιού από τους Λατίνους μπορεί να υποτεθεί ότι η σύντομη κυριαρχία του Σγουρού ήταν καταπιεστική. Βλ. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 610⁸⁸⁻⁹⁵. Βλ. και Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Η Εύβοια κατά τα τέλη του ΙΒ' - Αρχές του ΙΓ' αι. μ.Χ., Αρχεῖον Ευβοϊκῶν Μελετῶν* 24 (1981-82), 313-323, ἐδὼ 318.

148. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 608⁴⁷⁻⁵¹.

149. Όπως διαπιστώνει ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Partitio*, 18, γνωρίζουμε μόνο ότι το 1204 το νησί βρισκόταν υπό την αυτόνομη εξουσία του Γαβαλά. Την αυτονομίση του νησιού πριν το 1204 υποστηρίζουν οι ΜΑΛΑΜΟΥΤ, *Les îles* I, 100· CHEYNET, *Pouvoir*, 151· R. MACRIDES, *George Acropolites, The History. Introduction, Translation and Commentary*, Oxford 2007, 188. Πρβλ. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά στασιαστικά και αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και την Μικρά Ασία 1189 - c. 1240 μ.Χ.*, Αθήνα 1987, 302· ΤΣΟΥΓΑΡΑΚΗΣ, *Defection*, 297 οι οποίοι θεωρούν ότι έλαβε χώρα μετά τον Απρίλιο του 1204.

150. Προς το συμπέρασμα αυτό συντείνει και η μαρτυρία του Θεόδωρου Αλωπού, φίλου του Μιχαήλ Ψελλού, ο οποίος θεωρούσε τον εαυτό του ταυτόχρονα Ρόδιο και Κωνσταντινουπολίτη, υποδεικνύοντας ότι τον 11ο αιώνα οι δύο ταυτότητες δεν συγκρούονταν, αλλά μπορούσαν να συνυπάρξουν στο ίδιο πρόσωπο. Βλ. *Michaelis Pselli Scripta minora: Epistulae*, τ. 2, εκδ. Ε. ΚΟΥΡΤΖ, Milan 1941, 82¹³⁻¹⁶. Σκυλίτζης, *Σύνοψις*, 496⁸²⁻⁸³. Βλ. και ΜΑΛΑΜΟΥΤ, *Les îles* II, 506, 525.

ο Λέων Γαβαλάς, ο οποίος προηγουμένως είχε διοριστεί διοικητής του νησιού¹⁵¹. Το πιθανότερο είναι, όμως, να επρόκειτο για έναν συγγενή του, εφόσον ο Βλεμμύδης¹⁵² αναφέρεται σε κληρονομική διαδοχή¹⁵³. Ως προς την ιδιότητα του προσώπου, εφόσον δεν μπορεί να τεκμηριωθεί παρουσία των Γαβαλάδων στο νησί πριν το 1204, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι επρόκειτο για διορισμένο διοικητή¹⁵⁴. Τέλος, η απουσία της Κρήτης από την *Partitio* πιθανόν σχετίζεται με τα δικαιώματα που εξαγόρασαν οι Βενετοί από τον Βονιφάτιο, και όχι με αυτονομιστή της στις αρχές του 13ου αιώνα¹⁵⁵.

Για την αιτιολόγηση του αυτονομιστικού ή αποσχιστικού χαρακτήρα που αποδόθηκε στα κινήματα θα αντιπαραβληθούν τα δεδομένα κάθε ενός με τους άξονες ανάλυσης που έχουν τεθεί. Η περίπτωση της αποστασίας της Κρήτης υπό τον Καρύκη είναι μία από τις σαφέστερες, καθώς η κεφαλή του κινήματος δεν είχε σχέση με το νησί, δεν υπάρχουν μαρτυρίες δυσαρέσκειας για τη φορολόγηση και η μοναδική εμπλοκή των Κρητών συνίσταται στη δολοφονία του στασιαστή και την παράδοση του νησιού στον Ιωάννη Δούκα. Πιο σύνθετη εμφανίζεται η αυτονομιστική της Κύπρου υπό τον Ραψομάτη, επίσης ξένο προς το νησί, καθώς διαπιστώνεται ότι: α) υπήρχε φορολογική καταπίεση, β) η στάση δεν

151. Ο ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Κινήματα*, 302, προχωρά στον χρονικό προσδιορισμό της ηγεσίας του Λέοντος Γαβαλά επί Αλεξίου Γ', βασιζόμενος στην υπόθεση του Χ. Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ένσωμάτωσή της Δωδεκανήσου (1948)*, Αθήνα 1972, 256-257. Βλ. και CHEYNET, *Pouvoir*, 150-151.

152. *Nicephori Blemmydae autobiographia, sive, curriculum vitae, necnon epistula universalior*, εκδ. J. A. MUNITZ, CCSG 13, Leuven 1984, 56, κεφ. 23¹⁻³.

153. Την υπόθεση επιτρέπει το γεγονός ότι ο Χωνιάτης, *Διήγησις*, 639⁷⁶, δεν κατονομάζει τον ηγέτη του νησιού μετά το 1204. Βλ. Μ. F. HENDY *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume 4: Alexius I to Michael VIII, 1081-1261 - Part 2: The Emperors of Nicaea and Their Contemporaries (1204-1261)*, Washington 1999, 648-649.

154. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Κινήματα*, 302.

155. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Partitio*, 18. Η πιθανότητα μοναδική αυτονομιστική της Κρήτης απαντά κατά τα έτη 1204-1206, δηλαδή μεταξύ της κατάλυσης του βυζαντινού κράτους και της προσωρινής κατάληψης του νησιού από τους Γενοβέζους. Βλ. ΤΣΟΥΓΑΡΑΚΗΣ, *Crete*, 89.

κατέρρευσε με την απόβαση του Δούκα, γ) ένα μέρος των υποστηρικτών του Ραψομάτη προσχώρησε σε αυτόν, και δ) καθοριστικής σημασίας υπήρξαν οι φιλοδοξίες του στασιαστή που αξιοποίησε τη δυσαρέσκεια των Κυπρίων. Η αποστασία του νησιού τον επόμενο αιώνα υπήρξε έργο αποκλειστικά του Ισαακίου Δούκα Κομνηνού, ο οποίος απέβλεπε στο στέμμα και χρησιμοποίησε την Κύπρο βραχυπρόθεσμα για να κατοχυρώσει την ασφάλειά του, και μεσοπρόθεσμα για να μπορέσει να διεκδικήσει τον θρόνο υπό καλύτερες συνθήκες. Ακόμα, όμως, και αν δεν είχε εκδηλωθεί αυτή η κίνηση, έναντι της οποίας ο τοπικός πληθυσμός διέκειτο εχθρικά, φαίνεται ότι στα τέλη του 12ου αιώνα δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για αυτονόμηση της Κύπρου. Στην αυγή του 13ου αιώνα υπήρξαν δύο αποσχίσεις νησιών με καθαρά πολιτικό χαρακτήρα, της Εύβοιας το 1203 και της Ρόδου περί το 1203/1204. Στην περίπτωση της Εύβοιας, ο ισχυρότερος γαιοκτήμονας του κεντρικού μέρους της συνεργάστηκε με τον Λέοντα Σγουρό, την ανερχόμενη δύναμη της περιοχής. Στην απόφαση αυτή δεν τον ακολούθησαν τα δύο άκρα της νήσου, πράγμα που δηλώνει ότι δεν υπήρχε επιθυμία του ευβοϊκού πληθυσμού για διάρρηξη των δεσμών με την πρωτεύουσα. Στην προβληματική περίπτωση της Ρόδου αρκεί να τονιστεί, αφενός, ότι τον 11ο αιώνα οι δεσμοί με την Κωνσταντινούπολη ήταν ισχυροί και, αφετέρου, ότι η αυτονόμησή της υπό τον διορισμένο διοικητή της ενδέχεται να έγινε τις παραμονές της άλωσης, και όχι νωρίτερα, πράγμα που δείχνει ότι συνιστούσε απάντηση στην έκρυθμη πολιτική κατάσταση της εποχής.

Η σκιαγράφηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε κινήματος επιτρέπει την τοποθέτηση επί του εν γένει χαρακτήρα των αποστασιών και επί της διαλογικής σχέσης, αν αυτή υπήρξε, μεταξύ των δύο διακριτών φάσεων εκδήλωσής τους. Όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, οι νησιωτικές κοινωνίες κατά την εξεταζόμενη περίοδο, με την πιθανή εξαίρεση της Κύπρου του 11ου αιώνα, δεν διακρίνονταν από αυτονομιστικές τάσεις. Έτσι, η ερμηνεία της Malamut για την εκδήλωση της επιθυμίας αυτής σε δύο συναφείς φάσεις, μία πρώτη που απέτυχε λόγω της έλλειψης ισχύος και ερεισμάτων των κεφαλών των κινήματων, και μία δεύτερη που πέτυχε διότι την ηγεσία τους ανέλαβε η ενισχυμένη κατά τον 12ο αιώνα τοπική «αριστοκρατία»¹⁵⁶, θα πρέπει να κριθεί με επιφύλαξη για τρεις λόγους:

156. MALAMUT, *Mer Égée*, 349.

α) η άποψη περί εσωτερικής συνοχής μεταξύ των δύο αποσχιστικών κυμάτων προσκρούει στην αδυναμία εντοπισμού αυτονομιστικών κινήσεων στο ίδιο νησί και στις δύο φάσεις, β) η ειδοποιός διαφορά αποτυχίας ή επιτυχίας των κινημάτων εντοπίζεται σαφώς στο μέτρο της αυτοκρατορικής ισχύος, εφόσον οι αποστασίες του ύστερου 11ου αιώνα τερματίστηκαν λόγω της ανασύστασης του βυζαντινού ναυτικού επί Αλεξίου Α΄, ενώ αυτές των ετών πριν την άλωση πέτυχαν εξαιτίας της βυζαντινής αδυναμίας, όπως αυτή αποκαλύπτεται χαρακτηριστικά στην περίπτωση του Ισαακίου Δούκα Κομνηνού, και γ) η εκτίμηση περί καθοριστικής συσπείρωσης των μαζών γύρω από μία ισχυρή «αριστοκρατία» που υπερασπιζόταν τα τοπικά συμφέροντα δεν θα έπρεπε να γίνει αποδεκτή, αφενός διότι η επιτυχία των κινημάτων δεν φαίνεται να οφείλεται στον λαϊκό παράγοντα και, αφετέρου, επειδή οι αποστασίες της Κύπρου, της Εύβοιας και ενδεχομένως της Ρόδου, συνιστούσαν αποφάσεις των επικεφαλής τους, ενώ η Κρήτη ουδέποτε στασίασε. Εξ αυτών συνάγεται ότι τα νησιά του Αιγαίου και η Κύπρος κατά τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας από τους Κομνηνούς και τους Αγγέλους δεν επεδίωξαν, πλην συγκεκριμένων περιπτώσεων, την αυτονόμησή τους, φαίνεται, δηλαδή, ότι δεν υπήρξε επιρροή φεουδαρχικών προτύπων και ότι σε μεγάλο βαθμό η παραδοσιακή σχέση εξάρτησης των νησιών από τη Βασιλίδα των πόλεων δεν κλονίστηκε.

ISLANDS AND CENTRAL GOVERNMENT, 1081–1204.
A TRADITIONAL RELATIONSHIP IN CRISIS?

During the twelfth century (1081-1204) the Byzantine Empire faced a series of separatist movements, such as those of Theodore Mangaphas in Asia Minor and of Leo Sgouros in southern Greece. The byzantine islands were no exception to the rule, as Crete, Cyprus, Negroponte and Rhodes seem to have pursued their independence from the central government. The aim of this article is to ascertain which of those revolts actually took place, and then to shed light on their character. Researchers have not drawn a definite conclusion concerning the incentives behind the secessionist movements. Some support that the isles were oppressed by the burdens the government imposed, especially taxation, while others have argued that the islands did not manifest any tangible intention to secede. This paper favours the latter view, claiming that ambitious local magnates sought to take advantage of political instability in order to subdue the islands to their personal authority. However, an effort has been made not to overlook the cases where popular discontent fuelled the reaction against imperial authority.